

HIDRELLEZ BAYRAMIYLA İLGİLİ BAZI NOTLAR

SOME NOTES ON HIDRELLEZ FEAST

Nuri YÜCE*

ÖZET

Hidrellez Türkiye ve çevresindeki komşu ülkelerde Mayıs ayının ilk haftasında kutlanan bir halk bayramının adıdır. Bu ad *Hızır* ve *İlyas* kelimelerinin halk ağzında birleşik söylenmesinden oluşmuştur.

Hidrellez bayramının özünü oluşturan Hızır hikâyesi ile zamanımızdan çok önceki *Gilgameş destanı*, *İskender hikâyesi*, *Yahudi efsânesi*, *Glaukos hikâyesi* ve Kur'ân'daki *Mûsâ-Hızır kıssası* arasında yakın benzerlikler var. Bunlarla olan benzerlikler, Hidrellez bayramının, sadece bir millete veya dine münhasır olmadığını, bilakis, çok eski zamanlardan beri, çeşitli halk inançlarının karışımıyla, evrensel bir bayram olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Hidrellez Bayramı (Bahar Bayramı), Hızır Hikâyesi, Zülkarneyn Hikayesi, Hızır ve İlyas, Âb-ı Hayat (Ölümsüzlük Suyu).*

ABSTRACT

Hidrellez Feast around Turkey and neighboring countries celebrated the first week of May, is the name of a folk festival. This name is composed of Hider and Elijah words in public language, a unified being told.

Constitutes the essence of the Hidrellez Feast time they have with the story of Khidr many previous gilgames epic story of Alexander the

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Emekli Öğretim Üyesi

Great, the Jewish legend, Glaukos close similarities between the story and the story of Moses-Khidr in the Holy Quran there. The similarities in them, on the Hidrellez Feast, only one nation or religion is not exclusive, but rather, since ancient times, with a mixture of various public belief's, show that the feast of the universal.

Keywords: Hidrellez Feast , *Hidrellez Story*, *The Story of Dhu'l-Qarnayn*, *Khidr and Elijah*, *Ab-i Hayat (water of immortality)*..

Bahardan yaza geçişi simgeleyen Hidrellez bayramı, *Hıdır* ve *İlyas* isimlerinin halk ağzında birleşik söylenmesinden oluşmuş ve bir gelenek halinde Türkiye, Irak, Suriye, Balkanlar, Kırım yarımadası ve buralara yakın bölgelerde her yıl, Gregoryan takvimine göre 6 Mayıs'ta yaz mevsimine geçişin sevinci olarak kutlanan bir halk bayramının adıdır.

Yapılan araştırmalar bu bayramın, sadece bir millete veya dine münhasır olmaksızın, eski zamanlardan beri, evrensel hayatın periyodik bir gerçeği olan bahardan yaza geçişi kutlama ve bununla ilgili halk inançlarının karışımı olduğunu göstermektedir.

Halk kültürünün ürünü olan bu geleneğin esas çekirdeğini, ölümsüzlük sırrına erdiklerine inanılan iki isim oluşturur. *Hızır*'ın¹ denizde, *İlyas*'ın² da karada sıkıntıya düşen çaresizlerin imdadına yetiştiğine inanılır. Ancak, yazılı ve sözlü rivayetler, karada bunalanların imdadına hep *Hızır*'ın yardım ettiği şeklindedir. *İlyas*'ın adı neredeyse tamamen kaybolmakta ve *Hızır* motifi ön plana çıkmaktadır. Her ne kadar bu halk bayramının adı *Hidrellez* olsa da, nakledilen olaylar ve icra edilen törenler daha çok *Hızır* ismi çevresinde yoğunlaşmaktadır.

Bu konudaki kitaplara, makalelere ve bildirilere göz atıldığında, mevcut literatürün ekseriyetinin, çeşitli yörelerde Hidrellez bayramıyla ilgili kutlamalar, inançlar vs'nin tespit ve tasviri mahiyetinde oldukları görülür. Yayınların ancak pek azı, Hidrellez bayramının nasıl oluştuğuyla ilgili eski kaynaklara değinirken, ekseriyeti eskiye yönelik, derinlemesine bir araştırma içermezler;

¹ İlyas ÇELEBİ (1998); "Hızır", *DİA* 17 (İstanbul 1998), 406a-409c.

² Ömer Faruk HARMAN (2000); "İlyas", *DİA* 22 (İstanbul 2000), 160c-162c.

daha ziyade, çeşitli bölgelerdeki kutlama ve halk inançlarından bahseden durum tespiti, bir tür alan araştırması ve malzeme derlemesi mahiyetindedirler.

Bazı bilim adamları, Hıdrellez bayramına esas teşkil ettiği sanılan eski ve önemli kaynaklardaki bilgiler üzerinde araştırmalar yapmışlar; bu bayramın ana karakteri olan Hızır hikâyesinin kökenini zamanımızdan binlerce yıl öncesinde aramışlar ve bazı eski efsânelerden *Gilgamesh destanı*, *İskender hikâyesi*, *Yahudi efsânesi*, *Glaukos hikâyesi* ile Kur'ân'daki *Mûsâ-Hızır* kıssası³ arasındaki benzerlikler üzerinde durmuşlardır.

Şarkiyatçılardan I. Friedlaender⁴, İslam inancında ve onun yazılı kaynaklarındaki Hızır'a ait rivayetleri esaslı bir biçimde tahlil ederek bu konunun eski bir Grek efsânesi olan *İskender hikâyesi* ile ilgisini ve İslam öncesi eski doğu rivayetleriyle irtibatını araştırmıştır. Yine bir başka müsteşrik A. J. Wensinck⁵ de, Hızır hikâyesinin köklerini eski kaynaklarda araştırmıştır.

Türklerden P. Naili Boratav⁶ ve A. Yaşar Ocak bu konuda önemli araştırmalar yaptılar. Daha başkaları ise çeşitli yörelerdeki Hıdrellez kutlamaları hakkında gözlemler yayınladılar. A. Yaşar Ocak'ın kitabı⁷ yayımlandığı zamana kadar yapılan araştırma ve çalışmaları gözden geçirerek hepsini değerlendirmesi ve konuyu çeşitli yönleriyle ele alması bakımından en kapsamlı çalışma olarak nitelendirilebilir.

Hızır, İslam ilâhiyatında, “Hz Mûsâ peygamber zamanında yaşayan ve kendisine ilahî bilgi ve hikmet öğretilen kişi”⁸ olarak bilinir. Ancak Kur'an'daki anlatımda *Hızır* adı kelimenin bu biçimiyle geçmez, sadece “Allah'ın rahmet verdiği ve ilim öğrettiği bir kul”⁹ olarak zikredilir. Kur'ân'daki hikâye özetle şöyledir:

Hz Mûsâ, yakını bir delikanlıyı yoldaş alarak, iki denizin birleştiği yerde (*Mecma' el-Bayreyn'de*) bir şahsiyetle buluşmak üzere yola çıkar. Yanlarına

³ Kur'ân, 18 (Kehf), Âyet 60-82.

⁴ Israel FRIEDLAENDER, “Zur Geschichte der Chadhirlegende”, *AR (Archiv für Religionwissenschaft) XIII* (1910), s 92-110; a.mlf., “Alexander Zug nach dem Lebensquell und die Chadhirlegende”, *AR XIII* (1910), s 161-246;

⁵ A. J. WENSINCK, “al-Khadir”, *EI “Hızır”, İA 5/1* (İstanbul 1987), 457b-462b.

⁶ Pertev Naili BORATAV, “Türklerde Hızır”, *İA 5/1* (İstanbul 1987), 462b-471a.

⁷ A. Yaşar OCAK, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara 1985, 229 s.

⁸ Kur'ân, Sûre 18 (Kehf), Âyet 60-82.

⁹ Kur'ân, Sûre 18 (Kehf), Âyet 65.

azık olarak aldıkları tuzlanmış kuru bir balık, buluşma yerindeki suda canlanacağı için, aynı zamanda buluşulacak yerin tanınmasında da bir araç olarak işe yarayacaktır. Yanında su bulunan bir kayanın dibinde dinlenirlerken, azıktaki tuzlu balık delikanlının elinden suya değince canlanır ve kaçıp gider. Delikanlı bunu Hz Mûsâ'ya söylemeyi unuttur. Yola devam ederken, Mûsâ “yorulduk, azığımızı getir de yiyelim” deyince, delikanlı balığın kayalık yerdeki suya değince canlanarak suda kaçıp gittiğini, fakat bunu kendisine söylemeyi unuttuğunu anlatır. Hz Mûsâ, “işte bizim aradığımız yer orasıydı” der ve geri dönerler.

Hz Mûsâ, orada “Allah’ın kendisine rahmet ve nezdinden ilim bahşettiği bir kul” ile karşılaşır. Mûsâ ona, “Sana öğretilen ilimden, bana da öğretmen için sana tabi olayım mı?” der. O da “Sen benimle birlikte olmaya sabredemezsin” diye cevap verir. Mûsâ sabredeceğini ve hiç karşı gelmeyeceğine söz verir. O da “Bana tabi olacaksan, bana hiç bir şey sorma” der. Kalkıp giderler. Bir gemiye binerler, o kişi, gemiyi deler. Mûsâ dayanamaz: “Ne yapıyorsun? Gemidekileri boğacak mısın?” der. O kişi, “Benimle birlikte olmaya sabredemezsin, demedim mi?” der. Mûsâ, sözünü tutamadığından dolayı sorgulanmamasını rica eder.

Tekrar yola devam ederler. Bir oğlan çocuğuna rastlarlar, o kişi onu hemen öldürür. Mûsâ bu kez de dayanamaz “Tertemiz bir cana kıydın, bu yaptığın kötü bir iştir” der. O kişi Mûsâ'ya “Benimle birlikte olmaya sabredemezsin, demedim mi?” der. Mûsâ “Eğer bundan sonra da bir şey sorarsam, benimle arkadaşlık etme” diyerek mahcubiyetini bildirir.

Yine yola koyulurlar. Bir memlekete varırlar. Yiyecek bir şeyler isteyince oranın halkı bunları misafir etmekten kaçınır. Yıkılmak üzere olan bir duvar görürler; o kişi duvarı hemen doğrultur. Mûsâ “Dileseydin, elbet buna bir ücret alırdın” der. Bu kez o kişi Mûsâ'ya “İşte benimle senin ayrılışımız noktalandı. Sabredemediğin şeylerin sebebini artık sana anlatayım” diyerek şu açıklamayı yapar:

“Deldiğim gemi, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Bunların arkalarında, her sağlam gemiyi gasp eden bir hükümdar var. Bu gemiyi onlardan almasın diye deldim”.

“Öldürdüğüm oğlanın ana ve babası imanlı kimselerdi. Bu çocuk onlara azgınlık etmesin diye öldürdüm. Allah, ödürülen oğlan yerine onlara daha hayırlısını verecektir”.

“Düzeltiltiğim duvar, bu şehirde iki yetim çocuğun idi; onların babaları iyi insandı. Duvarın dibinde bir define gömülüydü. Allah, bu çocukların ancak büyüyünce bu defineyi çıkarmalarını diledi. Ben bunların hiçbirini kendi isteğimle yapmadım. İşte senin sabredemediğin şeylerin hikmeti böyledir” der.

Eski rivayetleri inceleyen müsteşriklerin kanaatine göre, Hızır hikâyesine az veya çok şu efsâneler kaynaklık etmiş olabilir:

1) **Gilgameş destanı**: En eski örneği MÖ 4. binyıla ait Sumer metinlerinde görülen ve Akkad, Babil, Hitit ve Hurri dillerinde varyantları bulunan bu destana göre, Mezopotam-ya’da güçlü bir hükümdar olan *Gilgameş*, ilahî menşeli *Enkidu* ile arkadaş olur. Enkidu’nun ölümü üzerine çok üzülen Gilgameş arkadaşının yeniden dirilmesini ister. Öleni hayata kavuşturan bir ot bulunduğunu öğrenir. Ancak bu otun yerini bilen tek kişi, “nehirlerin birleştiği yerde” oturan ve ebedî hayat süren *Utnapiştim* adlı bir bilgedir¹⁰. Gilgameş uzun ve maceralı bir yolculuktan sonra Utnapiştim’i bulup otun yerini öğrenir, fakat elde ettiği otu bir yılan, Gilgameş’in elinden kapar ve kaybolur.

A. J. Wensinck, Hızır ile Gilgameş destanındaki Utnapiştim arasında var olan benzerliğe dikkat çeker; çünkü Utnapiştim, Sumerlerin hikmet tanrısı *Ea*’nın sonraki bir tipidir; ebedî hayatın sırrını bilir, sulara yaşar, sıkıntıda olan herkese yardım eder.

2) **İskender efsânesi**: MS 300 yıllarında yazıya geçirilen bu efsâneye göre, içenlere ebedî hayat veren bir pınar olduğunu İskender öğrenir, onu bulmak için ordusuyla yola çıkar. Türlü sebeplerden dolayı askerlerinden ayrılır, kendisine sadece aşçısı Andreas yoldaşlık eder. Dinlenmek ve açlıklarını gidermek için mola verdikleri bir yerde, aşçı yiyecek hazırlamaya başlar, azıklarındaki tuzlu balığı oradaki pınarda yıkamak ister; balık suya değer değmez canlanır ve suya atlayıp kaybolur. Aşçı, aradıkları hayat suyunun bu su olduğunu anlar ve sudan içer. Hemen İskender’in yanına gelip, olanları ona anlatır. İskender de sudan içmek için, o pınarı arar, fakat bulamaz; öfkelenerek aşçı Andreas’ı denize atar. Andreas, deniz cini olup ebedî hayata kavuşur.

İskender efsânesi, Süryancaya aktarılırken, metne, İskender için “iki boynuzlu” lakabı eklenmiş, böylece Arapça “iki boynuzlu” anlamına gelen *Zülkarneyn* ismi bu lakaptan doğmuştur. Orta Çağ İslam literatüründe yaygın olan *İskender-i Zülkarneyn* hikâyesinin İslam mitolojisine çok eski zamanlarda girdiği anlaşılıyor (Kırş. *Zülkarneyn Kıssası*)¹¹. Doğuda ve batıda büyük zaferler kazanan ve çok geniş bir coğrafyaya sahip olan Büyük İskender’in adına izafeten böyle bir efsânenin oluşması ve zenginleşerek yayılması olağan karşılanmalıdır.

¹⁰ Stefan M. MAUL: *Das Gilgamesch-Epos*, Originalveröffentlichung in: Heinz Spielmann (Hrsg.), Willi Baumeister - *Figuren und Zeichen. Zur Erinnerung an den 50. Todestag des Künstlers am 31. August 1955*, Hamburg 2005, s. 40-41.

¹¹ Kur’an, 18 (Kehf), Âyet 83-101.

Şarkiyatçı I. Friedlaender, İskender efsânesindeki aşçı Andreas'ı Hızır'a benzeter. Ona göre, İslamî kaynaklardaki metinlerde geçen İskender-i Zülkarneyn'in yanında bulunan kişi işte bu Hızır'dır.

3) **Yahudi efsânesi:** Yazıya ancak XI. yüzyılda geçirilmiş olan bu hikâyenin başlangıcı çok daha eskilere gider. Hikâyedeki kahraman aslında Ahd-i Atik'te bir peygamber olarak geçen *İlya*'dır. Bu *İlya*, haham *Yeşua ben Levi* ile bir süre arkadaşlık eder. Yolculuk boyunca *İlya*, bazı tuhaf şeyler yapar. Bunlardan sıkılan *Yeşua*, yapılanların sebeplerini sorar. *İlya* da bunları ilahî takdir gereğince yaptığını söyler ve ona sebeplerini anlatır.

4) **Glaukos (İlyada) hikâyesi:** Grek mitolojisindeki bu hikâyeye göre, Glaukos, mitolojik kahraman Sispus'un kurduğu Ephyra'nın (Korint'in) kralıdır. Anlatıldığına göre, ölümsüzlük pınarından içip ölümsüz olmuştur.

I. Friedlaender, Grek mitolojisindeki bu Glaukos efsânesinin Arapça'ya aktarılırken, “yeşil” anlamına gelen *Glaukos* isminin, Arapça'da yine “yeşil” anlamındaki *hadr* kelimesiyle çevrildiğine işaret ediyor. Şarkiyatçılarda oluşan genel kanaate göre, Kur'an'daki *Mûsâ*, kısmen Gilgameş ve İskender'i, kısmen de *Yeşua ben Levi*'yi; Hızır ise Utnapiştim'i, ya da Andreas veya *İlya*'yı temsil etmektedir.

Kur'an'daki *Mûsâ-Hızır* kıssası ile bu eski efsânelerdeki olaylar ve motifler arasında bazı ilginç benzerlikler var. Fakat ne Kur'an ayetlerinde, ne de sahih hadislerde Hızır'ın ebedî hayata eriştiğine dâir hiçbir işaret yoktur.

Arapça *el-Hadr* kelimesi “yeşil ve yeşilliği çok olan yer” anlamında sıfat ve lakap olarak kullanılır. Bundan dolayı Hızır, “su, yeşillik ve ebedî hayat” kavramlarıyla özdeşleşmiştir.

İslam ilâhiyatçıları ve tasavvuf çevreleri Hızır'ın nebî mi velî mi olduğu konusunda tam bir ittifak göstermezler. Umumiyetle mutasavvıflar Hızır'ın velî, diğerleri ise nebî olduğu görüşündedirler.

Hızır'ın Hz *Mûsâ* zamanında mı yaşadığı, yoksa ondan çok daha önceki zamanlarda mı yaşadığı da tartışmalı bir konudur.

Hızır'ın ebedi yaşama konusunda, ulemanın çoğunluğu, onun ebedî hayat sahibi olmadığı görüşündedir; fakat mutasavvıflar ile halk arasındaki yaygın görüş onun ölümsüzlüğü yönündedir.

Hıdrellez bayramının adında geçen ikinci isim *İlyas* ise Kur'an'da iki sûrede¹² geçer ve peygamber olduğu açıkça belirtilir.

¹² Kur'an, 6 (En'âm), Âyet 85; Kur'an 37 (Sâffat) Âyet 123-132.

İlyas'ın peygamber olduğu Kur'an'da belirtildiği halde, onun ölümsüzlüğüne dair hiçbir bilgi bulunmuyor. O her ne kadar peygamber olsa da Hidrellez bayramı etrafında oluşan çok renkli inanç ve gelenek yumağında, yeri Hızır'ınkine nisbetle yok gibidir. İlyas adının Kur'an'da iki kez geçmesi, peygamber olduğunun bildirilmesi, İslam ilâhiyatçılarında bu iki ismin iki ayrı şahıs olduğu yönünde bir kanaat uyandırmış; fakat, Hızır isminin de rivayetlerde bir sıfat ve lakap olarak kullanılması ve Kur'an'da Hızır biçiminde hiç geçmemesi ortada halledilmesi gereken bir belirsizlik olduğunu göstermiştir.

Hızır'a isim olarak *Belya* (=Yelya), yani *İlya* denmesi, *İlya*'nın ise Arapça'da *İlyas* olması bu iki ismin gerçekte tek kişi olduğu fikrini güçlendirmiştir. Nitekim Grekçede *Eliyas*, İbrancada *Eliyah*, Süryancada *İliya* veya *İlya*, Batı dillerinde *Elie* ve Arapça'da *İlyas* aynı ismin farklı dillerdeki imlaları veya söylenişleridir.

Bundan dolayı hemen bütün şarkiyatçılar, islamî kaynaklarda ve halk inancında *Hızır* diye bilinen şahsiyetin, aslında Kitab-ı Mukaddes'teki *Eliyah* veya *İlya* olduğu sonucuna varmışlardır. Yani aslında iki şahıs değil bir tek şahıs vardır. Fakat bu halk bayramı için kullanılan isimde, o tek kişinin hem lakabı hem adının birlikte söylenmesi, yani iki kelimedenden oluşmuş *Hidrellez* biçiminde bir ad kullanılması, bayramın kutsal kahramanının, halk hafızasında, sanki iki ayrı kişiymiş gibi yer etmesine sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI, Orhan (1973); “Türkiye’de Bahar Bayramı: Hidrellez”, *Antropoloji* 8 (Ankara 1973), s 21-25.
- BORATAV, Pertev Naili (1987); “Türklerde Hızır”, *İA 5/1* (İstanbul 1987), 462b-471a.
- ÇELEBİ, İlyas (1998); “Hızır”, *DİA 17* (İstanbul 1998), 406a-409c.
- DYROFF, Carl (1892); “Wer ist Chadhir?”, *Zeitschrift für Assyriologie, VII* (1892), s 319-327.
- FRIEDLAENDER, Israel (1910); “Zur Geschichte der Chadhirlegende”, *AR (=Archiv für Religionwissenschaft) XIII* (1910), s 92-110; a.mlf., “Alexander Zug nach dem Lebensquell und die Chadhirlegende”, *AR XIII* (1910), s 161-246;
- GÖKALP, Altan (1978); “Hızır, İlyas, Hidrellez: Les Maîtres du Temps, Le Temps des Hommes”, *Quand le Crible Etait dans la Paille ...* (Hommage à P. N. Boratav, Paris 1978), s 211-231.
- GÜNGÖR, Kemal (1956); Anadolu’da Hızır Geleneği ve ve Hidrellez Törenlerine dair bir İnceleme”, *Türk Etnografya Dergisi I* (Ankara 1956), s 56-72.
- HARMAN, Ömer Faruk (2000); “İlyas”, *DİA 22* (İstanbul 2000), 160c-162c.
- KURNAZ, (1998); “Edebiyatta Hızır”, *DİA 17* (İstanbul 1998), 409c-412c.
- MAUL, M. Stefan: “Das Gilgamesch-Epos”, Originalveröffentlichung in: Heinz Spielmann (Hrsg.), Willi Baumeister - *Figuren und Zeichen. Zur Erinnerung an den 50. Todestag des Künstlers am 31. August 1955*, Hamburg 2005, s. 36-41.
- OCAK, Ahmet Yaşar; *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara 1985, 229 s. (özellikle s. 43-58).
- ULUDAĞ, Süleyman (1998); “Tasavvuf ve Halk inancında Hızır”, *DİA 17* (İstanbul 1998), 409c-411c.
- UYSAL, A. E. / W. S. Walker (1973); “An Ancient God in Modern Turkey: Some Aspects of the Cult of Hizir”, *Journal of American Folklore* 86, 1973, s. 286-289.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir (1976); “Hidrellez Hakkında bir Araştırma”, *Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı* (Ankara 1976), s 157-170.
- WENSINCK, A.J. (1927, 1941, 1987): Al- Khadir. In: *Enzyklopaedie des Islām*, Bd. 2 (Leiden/ Leipzig 1927), S.923-927; a.mlf., “İlyâs”, *Handwörterbuch des Islam*, eds A. J. Wensinck / J. H. Kraemers (Leiden 1941), s. 204b-206a; a.mlf., “Hızır”, *İA 5/1* (İstanbul 1987), 457b-462b.